

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

«Πάντων πραγμάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος»¹

1. Η «φωλιά» του νοικοκυριού στον κοινωνικοοικονομικό ιστό

Στην οικονομία, στη θέση της κοινωνικής κατηγορίας «οικογένεια» χρησιμοποιούμε συνήθως την έννοια του «νοικοκυριού», δηλαδή της ευρύτερης κοινωνικής μονάδας που συγκεντρώνει εισοδήματα και υποχρεώσεις σε μια λίγο ως πολύ ενιαία οικονομική διαχείριση.²

Χωρίς να πελαγοδρομήσουμε σε εννοιολογικούς ορισμούς, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι στην έννοια «νοικοκυριό» συγκαταλέγονται πολλές διαφορετικές μορφές οικονομικής οργάνωσης.

- Το *πλήθος* των συμμετεχόντων ποικίλλει. Ένας φοιτητής στην πόλη όπου βρίσκεται το Πανεπιστήμιό του, ένας παππούς ή χήρος ή διαζευγμένος στο διαμέρισμά του συνιστούν περιπτώσεις μονοπρόσωπου νοικοκυριού – εφόσον υπάρχει τακτικό εισόδημα.
- Σε κάθε νοικοκυριό συναντάμε *σχέσεις εξουσίας*. Την εξουσία κατέχουν κοινωνικά οι ενήλικες – γονείς και οικονομικά όποιος, όποιοι φέρνουν εισόδημα στο σπίτι για τις δαπάνες όλων (κοινές και προσωπικές). Πολύπλοκες σχέσεις χρηματοοικονομικής διαχείρισης (ευθύνης, γνώσης, εμπειρίας, δικαιώματος) δη-

1. Πρωταγόρας, έλληνας φιλόσοφος.

2. Για την ανάλυση της διαφοροποίησης των όρων και τις οικονομικοκοινωνικές διαστάσεις του θεσμού «νοικοκυριό» βλ. R. C. Ellickson *The Household: informal order around the hearth*, Princeton University Press.

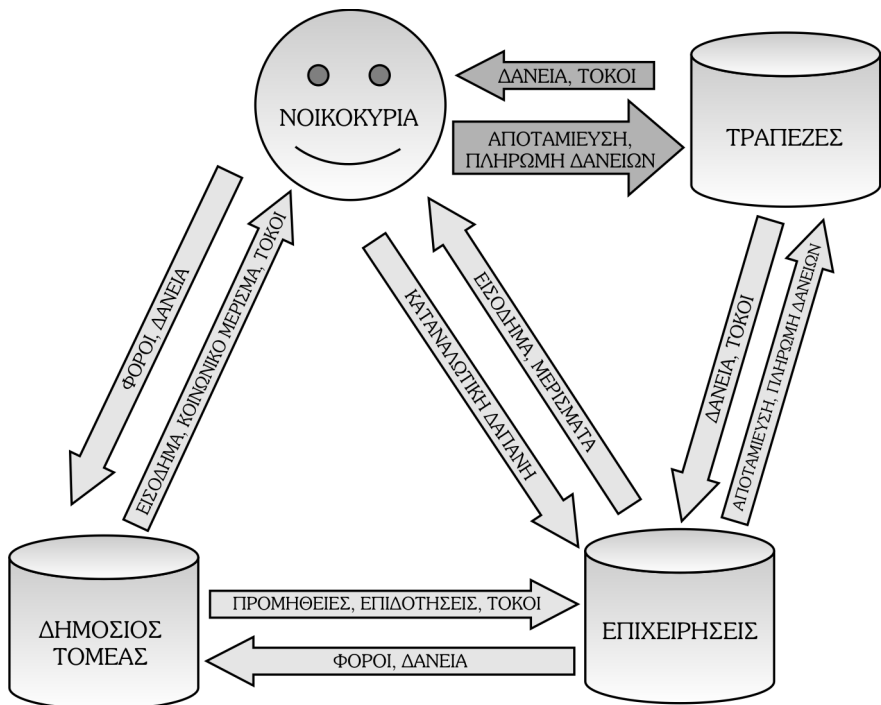
μιουργούνται ανάμεσα στα δύο άκρα του φάσματος που ορίζουν η κοινοτική και η ατομική σφαίρα.

- ➔ Μπορεί την *οικονομική διαχείριση* του νοικοκυριού να ασκούν οι φορείς εισοδημάτων, αλλά δεν είναι σπάνιο αυτή να ασκείται από τον έτερο, μη εργαζόμενο γονέα.
- ➔ Το νοικοκυριό δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με την *εστία-κατοικία*. Εξαρτημένα (οικονομικά) μέλη συμπεριλαμβάνονται στο οικονομικό σύνολο του νοικοκυριού ανεξάρτητα, από τον τόπο κατοικίας.

Στην οικονομική ζωή ο τομέας των νοικοκυριών κατέχει τη δική του ιδιαίτερη θέση. Προσφέρει (και αναπαράγει) εργασία και λαμβάνει εισόδημα και δημόσια-κοινωνικά αγαθά. Στο διάγραμμα 1.1 παρουσιάζεται το σύνολο των *χρηματικών ροών* που αναπτύσσονται ανάμεσα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1

Χρηματικές ροές μεταξύ των τομέων της οικονομίας

στους τομείς της οικονομίας – νοικοκυριά, επιχειρήσεις, δημόσιος τομέας, τράπεζες.

Ας δούμε τώρα στον κύκλο αυτό την ιδιαίτερη συμμετοχή των νοικοκυριών:

- *Νοικοκυριά και επιχειρήσεις:* τα νοικοκυριά καταναλώνουν/αγοράζουν προϊόντα και υπηρεσίες των επιχειρήσεων και λαμβάνουν εισόδημα (ως εργαζόμενοι μισθούς, ως επιχειρηματίες ή επενδυτές μερίσματα και ως συνταξιούχοι συντάξεις).
- *Νοικοκυριά και δημόσιος τομέας:* τα νοικοκυριά καταναλώνουν το κοινωνικό μέρος των δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών και λαμβάνουν εισόδημα (μισθούς και συντάξεις), πληρώνουν φόρους και δανείζουν το δημόσιο αγοράζοντας τους τίτλους του χρέους του (με αμοιβή τα τοκομερίδια).
- *Νοικοκυριά και τράπεζες:* τα νοικοκυριά αποταμιεύουν ή/και επενδύουν το πλεόνασμά τους στις τράπεζες και λαμβάνουν την απόδοση των αποταμιεύσεων-επενδύσεών τους (τόκους και υπεραξίες), ενώ δανείζονται και αποπληρώνουν τα δάνειά τους (με τόκο).

Η ισορροπία των χρηματικών ροών δεν είναι δεδομένη. Η αλληλεπίδραση των τριών τομέων είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Αρκεί να αναλογιστούμε, για παράδειγμα, τον φαύλο κύκλο της οικονομικής κρίσης: (κρίση) \Rightarrow μείωση μισθών \Rightarrow μείωση οικογενειακού εισοδήματος \Rightarrow μείωση κατανάλωσης \Rightarrow επίταση κρίσης \Rightarrow μείωση επιχειρηματικών κερδών \Rightarrow απολύσεις \Rightarrow μείωση κατανάλωσης \Rightarrow επίταση κρίσης

Ταυτόχρονα σημειώνονται και *εσωτερικές χρηματικές ροές* σε κάθε τομέα. Για παράδειγμα, μέσα στον τομέα των νοικοκυριών κατανέμονται τα εισοδήματα και οι δαπάνες, διενεργούνται δωρεές και άλλες μεταβιβαστικές πληρωμές (όπως η ενίσχυση των άνεργων παιδιών ή των αδύναμων γερόντων) και παρέχονται υπηρεσίες (όπως η φύλαξη των παιδιών και η καθαριότητα των κατοικιών). Το σύνολο αυτών των χρηματικών ροών (εισροών και διανομής στα νοικοκυριά και εκροών από αυτά) κινεί την οικονομία –κατανάλωση και επένδυση– και ανατροφοδοτεί την ανάπτυξη.

Το περιβάλλον των νοικοκυριών ασκεί, όπως είδαμε, καθοριστική επίδραση στην οικονομική τους ευημερία. Όμως, αυτή η απλή και πα-

σιφανής διατύπωση δεν μπορεί και δεν πρέπει να αποκρύψει την προσωπική ευθύνη στην κατανάλωση, στην αποταμίευση και στην επένδυση. Δεν παρακολουθούμε το τρένο να περνά – διαλέγουμε σε ποιο, ακόμα και σε ποιο βαγόνι του, και ποια στιγμή θα επιβιβαστούμε. Μακριά από τις ακραίες στάσεις και συμπεριφορές της μοιρολατρίας και της βουλησιοκρατίας, το αύριο είναι και στα δικά μας, λιγότερο ή περισσότερο κατάλληλα, χέρια.

Ας δούμε, όμως, πιο αναλυτικά τις επιρροές του περιβάλλοντος στην οικονομική ζωή της οικογένειας.

2. Κοινωνικές και δημογραφικές επιρροές στα οικονομικά του νοικοκυριού

Οι βασικές κοινωνικές και δημογραφικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών που επηρεάζουν τη δομή, τα μεγέθη και την ισορροπία των οικονομικών του νοικοκυριού στον κύκλο ζωής μπορούν να συνοψιστούν στα σημεία που ακολουθούν:

- Στην αύξηση του πληθυσμού προστίθεται η αύξηση του *προσδόκιμου ζωής* (με την πρόοδο της επιστήμης και των συνθηκών διαβίωσης), που αυξάνει τόσο τον όγκο των καταναλωτικών αναγκών όσο και το ποσοστό του πληθυσμού σε συντάξιμη ηλικία (αν και δεν αυξάνεται στον ίδιο βαθμό το προσδόκιμο ζωής *με υγεία*, που έχει ασφαλώς μεγαλύτερο ειδικό βάρος στην κοινωνική εξέλιξη). Επεκτείνεται ο χρονικός ορίζοντας του οικογενειακού οικονομικού σχεδιασμού και ταυτόχρονα διογκώνεται το ειδικό βάρος της κάλυψης των αυξημένων αναγκών υγείας και των συντάξιμων αποδοχών.
- Το ίδιο *το νοικοκυριό διασπάται ταχύτερα* στον κύκλο ζωής, καθώς:
 - ✓ Υποχωρεί η παράδοση του ευρωπαϊκού νότου στη μακρόχρονη παραμονή των παιδιών στο σπίτι, ακόμα και μετά την ενηλικίωση ή/και την είσοδο στην εργασία.
 - ✓ Υποστηρίζεται η παραμονή των υπερηλίκων στο σπίτι τους με την παροχή υπηρεσιών φροντίδας (με βαρύνουσα την αυξημένη προσφορά τους από μετανάστες).

- ✓ Αυξάνονται τα διαζύγια ως κατάληξη της δυσκολίας στην κοινωνική συμβίωση.
- ✓ Διασπείρονται γεωγραφικά οι τόποι σπουδών.
- ✓ Αυξάνεται η προσωρινή κινητικότητα της εργασίας «καριέρας» (ο ένας από τους γονείς μετακινείται προσωρινά χωρίς την υπόλοιπη οικογένεια σε άλλη πόλη ή χώρα για περισσότερο εισόδημα ή συγκέντρωση «μορίων» – εγγραφή υποθήκης για τη μελλοντική καριέρα).

Ως συνέπεια των παραπάνω πολλαπλασιάζονται τα νοικοκυριά με ταυτόχρονη μείωση του μέσου αριθμού των μελών τους και επομένως χάνονται σοβαρές *οικονομίες κλίμακας* (κατανομή των σταθερών δαπανών, όπως το ενοίκιο της κατοικίας, σε μεγαλύτερο αριθμό πηγών εισοδήματος), αν και παραμένουν ισχυρές οι δεσμεύσεις και η αλληλεξάρτηση της ευρύτερης οικογενειακής αλληλεγγύης.

- ➔ Στον τρόπο οργάνωσης των αναπτυγμένων κοινωνιών ισχυρές δυνάμεις ωθούν στην υπέρβαση του «κοινωνικού κράτους», όπως αυτό δομήθηκε τον προηγούμενο αιώνα και χαρακτηρίστηκε με την εύστοχη διατύπωση «πρόνοια από την κούνια στον τάφο» (*from cradle to grave*), με τη «φιλελεύθερη» *επιστροφή στο νοικοκυριό της οικονομικής ευθύνης (και του κινδύνου)* για τις σπουδές, την υγεία, τη σύνταξη. Τα δημόσια αγαθά μεταφέρονται στο χώρο δράσης των δυνάμεων της «ελεύθερης αγοράς» και η ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά –σε ανταπόδοση της πληρωμής των φόρων και εισφορών (και, μάλιστα, στο πλαίσιο μιας εισοδηματικής αναδιανομής υπέρ των κοινωνικά ασθενέστερων)– αντικαθίσταται από την «ελεύθερη»(;) διαπραγμάτευση ποσότητας-τιμής.
- ➔ Ταυτόχρονα αυξάνεται η αβεβαιότητα στην αγορά εργασίας και η στασιμότητα ή υποχώρηση του προσωπικού εισοδήματος και της αγοραστικής δύναμης, ενώ εντείνεται ο χρηματοοικονομικός αποκλεισμός ασθενών κοινωνικών ομάδων (με διακρίσεις φυλής, φύλου, θρησκείας, ηλικίας, εκπαίδευσης) από την αγορά κάλυψης στοιχειωδών χρηματοοικονομικών αναγκών, όπως π.χ. η εξασφάλιση μικροδανείου, η ενοικίαση κατοικίας, ακόμη και το απλό βιβλιάριο καταθέσεων.

- ⇒ Στον σύγχρονο τρόπο ζωής ο *καταναλωτισμός* (με μεγέθυνση της καταναλωτικής δαπάνης) καταλαμβάνει κεντρική θέση:
- ✓ Με την προσφορά πολλαπλάσιων, διαφοροποιημένων και ελκυστικών προϊόντων και υπηρεσιών για την κάλυψη κάθε ανάγκης μας, με ιδιαίτερη «κατηγοριοποίηση του καταναλωτικού κοινού» σε ομάδες-στόχους.
 - ✓ Με την αναζήτηση προσωπικής «ταυτότητας» στην εικόνα της κοινωνικής μας θέσης (= πώς μας βλέπουν οι άλλοι) μέσα από τον παραμορφωτικό καθρέφτη των αγαθών που κατέχουμε και καταναλώνουμε. Μέσω, δηλαδή της «επίδειξης κατανάλωσης» που εστιάζεται στα τετραγωνικά της κατοικίας και του εξοχικού, στα κυβικά του αυτοκινήτου, στη μάρκα των ρούχων, στην οθόνη του κινητού. Αλλά και με την προβολή «αποδείξεων» της αγοραστικής δύναμης (απότοκης του εισοδήματος αλλά και του συμβολισμού της θέσης απασχόλησης) σε συχνές επισκέψεις στην «αγορά».
 - ✓ Με τη διαφημιστική προσέγγιση του καταναλωτή, που δημιουργεί και νέες «ανάγκες», τονώνοντας με πλέγματα συμβολισμών τα κίνητρα της καταναλωτικής συμπεριφοράς, πέρα από τα όρια της ανάλυσης των πραγματικών αναγκών που καλύπτει το προϊόν.
 - ✓ Με την επίδραση της τεχνολογικής εξέλιξης στη δημιουργία νέων καναλιών επικοινωνίας και διανομής προϊόντων και υπηρεσιών.

«Από την ικανοποίηση των αναγκών, η επιχειρηματική δραστηριότητα έχει περάσει στο στάδιο της δημιουργίας νέων αναγκών – το καθήκον της προσφοράς ταυτίζεται πλέον με τη δημιουργία ζήτησης».³

Όμως, παρ' όλα αυτά, και ως επίπτωση ακριβώς αυτής της επίπλαστης δημιουργίας ζήτησης, έχει παρατηρηθεί το «παράδοξο της προόδου»: η αύξηση της οικονομικής ευημερίας (ΑΕΠ/κεφαλή) δεν παρασύρει σε αντίστοιχη άνοδο το επίπεδο ατομικής ικανοποίησης και ευτυχίας. Και ας απαντούν οι εγκλωβισμένοι στη «θεραπεία των ωνίων» ότι «όποιος είπε ότι το χρήμα δεν φέρνει την ευτυχία, απλά δεν ήξερε πού να πάει για ψώνια».

3. Zygmunt Bauman, πολωνός κοινωνιολόγος και φιλόσοφος.

- ➔ Σε ακόμη βαθύτερη ανάλυση, οι οικονομικές αποφάσεις του ατόμου και η ίδια η καταναλωτική συμπεριφορά του δεν καθορίζονται αποκλειστικά με οικονομικά κριτήρια (εισοδηματικά, πιστοληπτικά και άλλα), αλλά προκύπτουν σε μεγάλο βαθμό από την *ταυτότητα* που έχει προσωπικά συγκροτήσει με την επανάληψη κάποιων ελκυστικών εμπειριών και την ανάγκη επιβεβαίωσης της εικόνας που αυτή η ταυτότητα προσδίδει, όπως αναλυτικά περιγράφεται στη θεωρία των «οικονομικών της ταυτότητας».⁴
- ➔ Το χρηματοπιστωτικό σύστημα έχει διευρύνει σημαντικά τις δυνατότητες πρόσβασης και τα εργαλεία –προϊόντα και υπηρεσίες– στους τομείς:
 - ✓ των μέσων πληρωμής (λογαριασμοί και κάρτες), που διευκολύνοντας την κατανάλωση αυξάνουν και τον όγκο της,
 - ✓ του δανεισμού, που επιτρέπει τον ετεροχρονισμό κατανάλωσης και εξόφλησης,
 - ✓ της αποταμίευσης και των επενδύσεων, που αξιοποιούν το όποιο οικονομικό πλεόνασμα,
 - ✓ της ασφάλειας έναντι πιθανών κινδύνων, με την τόνωση της συλλογικής ασφαλιστικής συνείδησης,
 αυξάνοντας ταυτόχρονα τόσο την πολυπλοκότητα της επιλογής όσο και τους κινδύνους σοβαρών χρηματοοικονομικών ζημιών. Προβλήματα που μεγεθύνονται με την ευρεία χρήση παραπλανητικών προωθητικών τεχνικών και παράπλευρου «θορύβου» που αποσπούν την προσοχή από την πραγματική αξία και τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά αυτών των εργαλείων, όπως θα δούμε στα σχετικά κεφάλαια που ακολουθούν.

Σε αυτό το περιβάλλον τοποθετείται το νοικοκυριό ως μια οικονομική μονάδα παρόμοια με επιχείρηση επιχειρηματικής πρωτοβουλίας.

3. Το νοικοκυριό ως επιχείρηση

Το νοικοκυριό είναι μια επιχείρηση σε μικροκλίμακα. Διαθέτει περιουσία, έχει υποχρεώσεις, κερδίζει εισόδημα, πληρώνει δαπάνες, συ-

4. R. E. Kranton, G. A. Akerlof, *Identity Economics – how our identities shape our work, wages and well-being*, Princeton University Press.

γκροτεί προϋπολογισμό, βάζει στόχους, κατανέμει ρόλους, επενδύει, αποταμιεύει, επιβιώνει, αναπτύσσεται, πτωχεύει... με μία όμως τεράστια διαφορά: ο κεντρικός στόχος σε όλη την εξέλιξη της συμβίωσης των μελών του είναι η κοινή και προσωπική ευτυχία, και όχι το κέρδος. Αυτή η διαφορά προσδίδει ιδιαίτερη ευαισθησία στην επιχειρηματική προσέγγιση του νοικοκυριού. Δεν μπορούν να υπολογιστούν όλα με οικονομικές μονάδες, όσο και αν η οικονομία καθορίζει το πεπρωμένο των ανθρώπων. Η «περιουσία» και το «κέρδος» των δραστηριοτήτων του νοικοκυριού αποτελεί πολυσύνθετη ολιστική έννοια συνδυασμού οικονομικών, ψυχικών, πνευματικών και κοινωνικών συστατικών.

Ας πάρουμε για παράδειγμα τη μέτρηση του «πλούτου»: πού θα τοποθετούσαμε τον πήχη ανάμεσα στον «ανεπαρκή», «επαρκή» και «άφθονο» πλούτο; Με ποια κριτήρια; Υπάρχει κανείς που να πιστεύει ότι είναι αποκλειστικά οικονομικό αυτό το ζήτημα; Και, πιο συγκεκριμένα, τι είναι ένα σπίτι; Ένας αριθμός τετραγωνικών με αξία μεταπώλησης ή ένας χώρος ζωής και αγάπης;

Ένα νοικοκυριό μοιάζει με μια ομόρρυθμη εταιρεία.

- Ομόρρυθμοι εταίροι (με πλήρη ευθύνη) είναι όσοι φέρνουν χρήματα στο σπίτι, συνήθως οι γονείς.
- Ετερόρρυθμοι εταίροι (με περιορισμένη ευθύνη) είναι τα εξαρτημένα μέλη της οικογένειας, παιδιά και ηλικιωμένοι.
- Διαχειριστής των οικονομικών υποθέσεων είναι ένας από τους ομόρρυθμους εταίρους.
- Το καταστατικό της είναι ένας άγραφος κώδικας που αντανakλά τις διαπροσωπικές σχέσεις και την κουλτούρα της.
- Σκοπός της είναι η διασφάλιση της σημερινής και αυριανής ευημερίας των μελών της.

Από την πλευρά της οικονομικής διαχείρισης, πάντως, η επιχειρηματική προσέγγιση του νοικοκυριού μάς βοηθάει να αντιληφτούμε τη διαδικασία επιλογής και πραγμάτωσης στόχων και στρατηγικής. Χρησιμοποιώντας απλές εφαρμογές λογιστικής, μπορούμε να σχεδιάσουμε, να παρακολουθήσουμε, να εκτιμήσουμε, να αξιολογήσουμε, να αναθεωρήσουμε την πορεία των οικονομικών μας θεμάτων.

Βέβαια, δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε ότι δεν λειτουργούμε σε «κενό αέρα». Το περιβάλλον προσφέρει ευκαιρίες και προκλήσεις,

αλλά διακρίνεται από ισχυρή μεταβλητότητα που δημιουργεί διαρκείς κινδύνους. Όπως κάθε επιχείρηση, έτσι και το νοικοκυριό βρίσκεται συνέχεια σε σταυροδρόμια κρίσιμων επιλογών και ακολουθεί μονοπάτια γεμάτα κινδύνους και παγίδες. Η διαχείριση των κινδύνων αποτελεί κρίσιμη παράμετρο στον οικονομικό (και όχι μόνο) βίο του κάθε νοικοκυριού.

Χωρίς, λοιπόν, να φτάνουμε στο επίπεδο της επιχειρηματικής πολυπλοκότητας, η διαχείριση των οικονομικών μας απαιτεί την ανάπτυξη ιδιαίτερης νοημοσύνης.

4. Η «χρηματοοικονομική νοημοσύνη»

Η θεμελιώδης οικονομική διαχείριση του νοικοκυριού μπορεί ίσως να διατυπωθεί ως ο μετασχηματισμός της «χρηματοοικονομικής νοημοσύνης» σε «χρηματοοικονομική ικανότητα». Ασφαλώς και δεν πρόκειται για μια γραμμική και εύκολη διαδικασία. Από αυτή, όμως, κρίνεται η επιβίωση και η ευδαιμονία της θαυμαστής κοινότητας που ονομάζεται οικογένεια. Η ανάπτυξη «χρηματοοικονομικής νοημοσύνης» δεν αποσκοπεί σε συγκρότηση προσωπικοτήτων με μόνο κίνητρο τον χρηματικό πλούτο. Αντίθετα, προωθεί την κοσμοαντίληψη που μπορεί να αποτυπωθεί στο δίπτυχο «ο άνθρωπος πάνω από τα κέρδη» και «οικονομία των αναγκών». Στη σύγχρονη οικονομική σκέψη αναπτύσσονται όλο και περισσότερο ιδέες για τη συνθετότητα των «οικονομικών της ευημερίας», σε συνάρτηση με την προσαρμοστικότητα της ανθρώπινης φύσης στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Χαρακτηριστικά, επαναφέρεται στη μνήμη η παλαιότερη θεωρία του «ηδονιστικού διαδρόμου», στον οποίο «τρέχουμε κυνηγώντας την ευτυχία μας» (όπως στο μηχανικό διάδρομο του γυμναστηρίου τρέχουμε κυνηγώντας τη σιλουέτα μας...) για να διαπιστώσουμε τελικά (και καταπονημένοι...) ότι βρισκόμαστε στο ίδιο σημείο. Ας δούμε μαζί έναν χρήσιμο πίνακα ιδεών για τη χρηματοοικονομική νοημοσύνη (πίνακας 1.1).

Με τα θέματα αυτά θα ασχοληθούμε στα επόμενα κεφάλαια. Για την ανάπτυξη, όμως, της χρηματοοικονομικής νοημοσύνης είναι απαραίτητη η γνώση της βαθύτερης συναισθηματικής σχέσης με τα οικονομικά θέματα της ζωής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1

Χρηματοοικονομική νοημοσύνη

Χρηματοοικονομική νοημοσύνη είναι:	Χρηματοοικονομική νοημοσύνη δεν είναι:
✓ Η επίγνωση ότι το χρήμα είναι ένα εργαλείο για να πετύχουμε στόχους ζωής – δίνει «χαρά».	✓ Η απώλεια της γενναιόδωρης διάθεσης απέναντι στη ζωή και στους γύρω μας.
✓ Η απόφαση της αναβολής ικανοποίησης κάποιων αναγκών για κάποια πιο σημαντική στο μέλλον.	✓ Η αιχμαλωσία της ζωής στην απαίτηση ενός ολοένα αυξανόμενου επιπέδου διαβίωσης (τότε το χρήμα γίνεται «βάρος»).
✓ Η αναγνώριση της στιγμής που η ζωή μας είναι αρκετά πλούσια σε υλικά αγαθά.	✓ Η μονόπλευρη εξάρτηση της απόλαυσης από την καθημερινή κατανάλωση.
✓ Η κατανόηση ότι ο χρόνος μας είναι εξαιρετικά πολύτιμος για να μετράμε το κάθε ευρώ.	✓ Η παραίτηση από τις χαρές της ζωής για την αποταμίευση (τσιγκουνιά το όνομά της...).
✓ Η εκτίμηση της ανυπολόγιστης αξίας του περιβάλλοντος.	✓ Η υποτίμηση της προσωπικής ευθύνης στην προστασία του περιβάλλοντος.
✓ Η συνειδητοποίηση της απόλαυσης που προσφέρουν στιγμές της ζωής που δεν έχουν καμία σχέση με το χρήμα.	✓ Η υιοθέτηση της στάσης «πατάμε επί πτωμάτων» για την προσωπική μας ευημερία.
Χρηματοοικονομική νοημοσύνη, τέλος, είναι	
<p><i>Η χρηματοοικονομική ευθύνη απέναντι στον εαυτό μας και στο νοικοκυριό μας και η απελευθέρωση από το μόνιμο αίσθημα έλλειψης ότι δεν έχουμε ποτέ αρκετά χρήματα.</i></p>	

5. Τα οικονομικά αρχέτυπα

Σύμφωνα με τη θεωρία του «συλλογικού υποσυνείδητου» του Carl Jung, κάθε άνθρωπος έχει εγγράψει στην προσωπικότητα και στην κουλτούρα του ένα σύνολο αντιλήψεων και απόψεων για τη ζωή και

το περιβάλλον του, μια συλλογική βάση δεδομένων. Αυτό το σύνολο συγκροτεί ένα μείγμα αρχέτυπων που καθοδηγεί τα βήματα και τη συμπεριφορά του σε κάθε επιλογή.

Ένα υποσύνολο αυτών των αρχέτυπων αφορά τη σχέση μας με τα χρήματα. Οι εμπειρίες μας για το χρήμα από την παιδική ακόμα ηλικία (με έντονο το αποτύπωμα των παιδικών βιωμάτων από την οικογενειακή οικονομική κατάσταση και τις σχετικές συζητήσεις στο σπίτι) διαμορφώνουν μια υποσυνείδητη στάση οικονομικής ζωής και ένα βασικό σενάριο για την οικονομική στρατηγική μας, ανεξάρτητα πολλές φορές από τις εξωτερικές συνθήκες. Το «παιδί των οικονομικών» που κρύβουμε μέσα μας παρεμβαίνει επίμονα σε κάθε προβληματισμό μας και σε κάθε επιλογή στη διαχείριση των οικονομικών μας. Η εμπειρία γεννάει γνώση, περικλείει σοφία, αλλά οδηγεί και σε σφάλματα – από πιθανή μονομέρεια ή δυσκολία προσαρμογής στις αλλαγές.

Για να δούμε κατάματα στον καθρέφτη της ψυχής μας την αλήθεια, χρειάζεται θάρρος, στήριξη και αυτοεκτίμηση. Η αναζήτηση της αλήθειας για την οικονομική μας κατάσταση προϋποθέτει ότι είμαστε έτοιμοι να αμφισβητήσουμε τις παγιωμένες απόψεις μας για τα οικονομικά μας και να αντιμετωπίσουμε τα βαθύτερα συναισθήματα που γέννησαν αυτές τις απόψεις (και από τα οποία συναισθήματα ίσως αυτές ακριβώς οι απόψεις μάς προστατεύουν). Πρέπει, δηλαδή, να «σκάσουμε» και στα δύο στοιχεία της προσωπικότητάς μας:

- στο ασυνείδητο του ισχυρού εγώ και των εξίσου ισχυρών πεποιθήσεών μας,
- στο συνειδητό της ώριμης σοφίας με τις προτεραιότητες και τα οράματά μας.

Τότε και μόνο τότε μπορεί να ξεκινήσει η αλλαγή των παγιωμένων συνθηγιών και πεποιθήσεων (μήπως πιο εύστοχη διατύπωση είναι «των εμμονών»;...) και η θεραπεία των προβλημάτων. Η χρηματοοικονομική νοημοσύνη μας τελικά εξαρτάται από τη θέληση και τη δυνατότητά μας να αντλούμε από την εμπειρία, χωρίς να αλυσοδενόμαστε σε αυτή, να αμφισβητούμε δημιουργικά κάθε δεδομένο και να προσαρμόζουμε τη στρατηγική μας σε διαφορετικούς στόχους και συνθήκες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2
Οικονομικά αρχέτυπα

αρχέτυπα	περιγραφή	προβλήματα οικονομικών επιλογών
1. φύλακας	❖ πάντα προσεκτικός και σε εγρήγορη απέναντι στον κίνδυνο	✓ η διαρκής ανησυχία υπονομεύει τη λογική των αποφάσεων
2. κυνηγός απολαύσεων	❖ προτεραιότητα στην απόλαυση εδώ και τώρα	✓ μηδενική αποταμίευση ✓ ροπή στην υπερχρέωση
3. ιδεαλιστής	❖ επικράτηση πολιτικο-κοινωνικών ιδεών και στάσης ζωής απέναντι στο χρήμα	✓ η εναντίωση στο χρήμα δεν ακυρώνει τη χρησιμότητά του ✓ εξάρτηση επιβίωσης από το περιβάλλον
4. οικονόμος	❖ ασφάλεια και ευημερία με συσσώρευση	✓ πίεση λιτότητας στη ζωή ✓ αποταμίευση σε βάρος της επένδυσης
5. αστέρας	❖ κίνητρο οικονομικών επιλογών η δημιουργία εικόνας και η αναγνώριση από τους άλλους	✓ υπερκατανάλωση πολυτελείας ✓ ροπή στην υπερχρέωση
6. αθώος	❖ αποφυγή της ενασχόλησης με το χρήμα με πίστη και ελπίδα στη ζωή	✓ αποστροφή στις οικονομικές αποφάσεις ✓ αδυναμία οικονομικής διαχείρισης ✓ εξάρτηση επιβίωσης από το περιβάλλον
7. προσιάτης	❖ γενναιόδωρη στάση προς το κοινωνικό περιβάλλον	✓ οικονομικές θυσίες για τους άλλους ✓ υποτίμηση ατομικών οικονομικών αναγκών και επιλογών
8. δημιουργός αυτοκρατορίας	❖ τροφή από καινοτομία, δημιουργικότητα και εξουσία	✓ υπερσυγκέντρωση σε ένα στόχο (κίνδυνος)

Ο Brent Kessel⁵ αναλύοντας την ατομική οικονομική συμπεριφορά ορίζει 8 οικονομικά αρχέτυπα ανθρώπινης συμπεριφοράς απέναντι στο χρήμα, που περιγράφονται στον πίνακα 1.2. Σημειώνουμε ότι σε κάθε ανθρώπινη προσωπικότητα συνυπάρχουν περισσότερα του ενός αρχέτυπα, άλλα κυρίαρχα και άλλα λανθάνοντα, που έχουν επέλθει στη δική τους κατάσταση ισορροπίας. Η κατανόησή τους είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τον απεγκλωβισμό μας από τις μονομέρειες και τις εσφαλμένες κατευθύνσεις στον οικονομικό σχεδιασμό μας, όχι με την απάρνηση του εαυτού μας, αλλά με την εξομάλυνση των αρνητικών συνεπειών του υπαρκτού μείγματος αρχετύπων μας.

Έχω να καταθέσω την προσωπική μου ιστορική αυτοανάλυση ως παράδειγμα για να προχωρήσετε στη δική σας. Μέχρι την ηλικία των 19 ετών, οπότε και πέρασα ταυτόχρονα την πόρτα του πανεπιστημίου και της τράπεζας, το οικονομογράφημά μου ήταν ένα κοκτέιλ με μια μεζούρα «αθώου» και μια μεζούρα «ιδεαλιστή». Στη συνέχεια, και μέχρι τα 35 μου χρόνια, προστέθηκαν δύο μεζούρες «οικονόμου», ενώ ο «αθώος» εξαφανίστηκε. Τότε ανακάλυψα (έστω καθυστερημένα) τον μαγικό κόσμο των επενδύσεων – ευτυχώς προστέθηκε μια μεζούρα «φύλακα». Το 1999, η αγορά σπιτιού (και με κατοχύρωση χρηματιστηριακών κερδών αποσόβησε την εγγραφή του ονόματός μου στη δέλτο των θυμάτων του χρηματιστηριακού κραχ – οι μεζούρες «φύλακα» έγιναν δύο. Στο μεταξύ, προστέθηκε μισή μεζούρα «κυνηγού απολαύσεων» – στόχος η αύξηση της βιβλιοθήκης μου και της συλλογής δίσκων κλασικής μουσικής. Στην ίδια μακρά περίοδο πορευτήκαμε μαζί με τη σύντροφό μου Κατερίνα στο δρόμο της διαμόρφωσης της οικονομικής μας θέσης και προοπτικής. Στο οικονομογράφημα της Κατερίνας είναι πιο ευδιάκριτη η σύνθεση – δύο μεζούρες «φύλακα» και δύο μεζούρες «προστάτη» (ίσως και 1/4 μεζούρας «κυνηγού απολαύσεων» στα μαγαζιά...). Εκείνο που έχει, όμως, ενδιαφέρον στη διαδρομή μας είναι η επίτευξη ισορροπίας: τους ενθουσιασμούς μου καταλαγιάζει η διεισδυτική της προσέγγιση, τους δισταγμούς της καθησυχάζει η πίστη μου στα αναλυτικά μου εργαλεία.

Έχοντας ολοκληρώσει τη διαδικασία αυτοανάλυσης και αυτογνωσίας, είμαστε έτοιμοι να αναλύσουμε τη δομή της οικογενειακής δαπάνης, όπως αυτή προσαρμόζεται στον τρόπο ζωής μας.

5. B. Kessel, *Το θέμα δεν είναι τα λεφτά*, εκδ. Κέρκυρα – Economia Publishing.